

There are no translations available.

Упорядник:

Чабаненко В.А.

Славні лицарі

Легенди та перекази нижньої Наддніпрянщини
(вибрані глави з книги "Савур-могила") **Знайда**

Колись давно-давно у нашому краю жив, кажуть, якийсь бідний чоловік. І була в нього дочка-одиначка, та така вродлива, що й словами не передати. Закохався в ту красуню козацький сотник. Любилися молодята таємно, аж поки у них дитя не народилося - синок, значить. Ну що їм було робити?.. Взяли та й підкинули маля одному багатієві в хміль на городі.

Знайшли хлопчика багатієві слуги, прибігли до хазяїна та й кажуть:

- У твоєму хмелю дитина чужа лежить!
- То несіть мерщій її сюди!- гукнув багатій.

Дуже зраділа цій знахідці хазяїнова дружина, бо в неї своїх дітей не було. Взяла вона на руки хлопчика і сказала чоловікові:

- От бачиш, і нам Бог дитинку дав! Нехай же хлопчик зветься Богданом...

А чоловік додав:

- Ну, а тому, що знайшли його в хмелю, нехай він буде Хмельницьким!..

Так ото із того хлопчика-знайди й виріс великий гетьман України.

Богдан Хмельницький

Поблизу нашого села (с. Жовте П'ятихатського р-ну Дніпропетровської обл., як їхати на Зелене) є могила, що здавна прозивається Роблена. Переказують старі люди - колись на тій могилі стояла батарея Хмельницького Богдана. Там же таки, біля могили, й хутір його був.

Одного разу на Богданів хутір налетів пан Чаплинський. А Богдан саме у якомусь воєнному поході перебував. Ну і наробив клятий лях Богданові збитків - хутір його спалив, сина забив, а жінку його, Марину, викрав і повіз до Києва, щоб звінчатися з нею. Но тільки архірей не насмілився. «Боюсь,- каже, Богдана. Розбий, - каже, - його до ноги, тоді повінчаю».

Пішов Богдан війною на пана Чаплинського, та, видать, сили в нього було малувато. Розбив його Чаплинський у бою, взяв у полон і посадив у темницю. Но був у Богдана, у Хмельницького, один вірний товариш з руських... Якийсь повар...

Підкопався цей руський чоловік під темницю, визволив Богдана з неволі, дав йому коня: «Тікай!» - каже.

От і вдався тоді Богдан за допомогою до руських.

А потім Марина зрадила його і перекинулася до поляків. Бачать ляхи, що силою не візьмуть Богдана, то захотіли взяти хитрощами. Підіслали Марину, щоб почастивала його вином. А воно було отруєне. Тільки ж Богдан теж був не з простих. Умочив він у те вино кусень хліба і кинув собаці, собака і лопнув.

Пам'ятник Хмельницькому в Києві поставили. В'їхав він конем посеред Києва та як замахнувся булавою й збив хреста на костьолі... Ну, от на тому місці, де він стояв, і пам'ятник йому воздвигли.

Таємниця степової балки

Як підняв Хмельницький козаків і всіх злидарів на боротьбу з польськими панами, то повів їх спочатку не на Жовті Води, а до запорозького прадавнього дуба, що й тепер іще росте посеред Верхньої Хортиці. Тут гетьман і все його військо дали урочисту клятву битися за рідну землю до загибелі...

А через якийсь там час зупинилися Богданові полки у глибокій степовій балці, де тепер село Жовте розкинулось. Навет гетьмана, кажуть, стояв нібито якраз біля тієї криниці, яку й понині місцеві жителі називають Богдановою.

Незабаром до балки підійшло і польське військо. Перед битвою Хмельницький напився з криниці доброї води - і став у сто крат сильнішим.

Билися наші з панами день і ніч. Тільки під ранок скінчилася битва. Вирубав Богдан шляху до ноги, а потім наказав козакам зібрати по всьому полі трофеї і знести їх у балку до криниці. Як скидали ті трофеї до купи, то виросла ціла гора коштовностей: золота, срібла, зброї.

- Чи бачите, хлопці, оцю гору? - запитав гетьман у війська.
- Бачимо, батьку! Віддай її нам, будемо паювати!
- Е, ні! - відповів Богдан.- Це народний скарб. Це ж те, що прокляті пани в наших містах і селах награвували. Негоже нам його ділити. Сховаймо його до ліпшого часу.
- Згода! Згода! Згода! - загуло військо.

Отже, вирішивши, знайшли в кручах глибоку печеру, занесли туди скарби, а потім взяли та завалили вхід камінням і землею. А характерники запорожці ще й закликали те місце, щоб не дісталось добро ворогові або якомусь зрадникові.

Сховали повстанці трофеї і пішли далі Україну визволяти. А тут почалися страшенні зливи, і замулився, і зрівнявся з землею завал - і ніхто вже не міг точно вказати, де та печера із скарбами знаходиться. Шукали-шукали її згодом люди Хмельницького, та так і не знайшли.

Із тих пір минуло більше трьохсот років. Обміліла, дуже змінилася степова балка. Надійно береже вона свою велику таємницю.

Скарби Хмельницького

Біля села Жовтого є криниця. Її називають Білою, або Бездонною. Ніхто ще в ній дна не діставав. Знаходиться вона в балці, яка колись була дуже глибока, із трясковинним долом. Не можна було там ні пройти, ні проїхати.

Коли козаки на чолі з Б. Хмельницьким розбили тут польське військо й добули багато коштовностей, то гетьман наказав усі скарби сховати в тій балці. Викопали на схилі, біля самої води, печеру глибоку і вкотили туди віз із золотом. А потім замурували печеру. За п'ятнадцять кроків від цієї печери викопали другу і замурували в ній, повісивши на гаках, дорогий одяг. А щоб він не псувався, то під ним поставили два казани з оливою.

Тепер балка замулилась, затяглась землею - і сліду від печер не стало. Є, кажуть, у Дніпродзержинську один старий-старий дід, який буцімто знає, де знаходяться печери і як їх відмурувати. Але де живе той дід і як його прізвище, не відомо.

Кошовий Сірко

Як гетьманував над козаками Хмельницький, то вище урочища Карай-Дубини, з цього (правого) боку Дніпра, була і його плавня. Ця плавня, - проти Капулівки, - й досі зветься Хмельницькою. Біля Карай-Дубини був перевіз, були і броди козацькі, де з турецького берега переганяли коней цілими табунами.

У Хмельницькій плавні, кажуть, паслась така сила коней, що ніхто їм і ліку не знав. Сюди їх гнали пасти з Турщини, з Польщі і зо всього Запорожжя. Як під добру ласку, то козаки не брали за це грошей із татар і ногайців, бо й самі пасли коней на їх суміжній землі.

В Таврії, біля урочища Мамайсурки, жив татарський хан Мамай. Дуже лютий був, собака; таке ж кляте було і його військо. Було, спуску не дає ні запорожцям, ні чумакам: де піймає, там їм і амінь...

Після Хмельницького на Україні правив Довгоруки (мабуть, князь Юрій Долгорукий - сучасник І. Сірка), а в Січі кошовим був Сірко. Давай той Мамай загравати з Сірком. Раз піймав запорожця, зняв з голови волосся з шкірою і пустив.

- Іди, - каже, - до свого Сірка та скажи, що я йому хвоста увірву.

Кошовий Сірко, як узнав це, так і скипів. Сів на коня та як свисонув, як свисонув! Збіглись запорожці.

- Ануте, - каже, - хлопці, сідлайте коней та махнем до Мамаю в гості...

Посідали козаки на коней і подались.

Мамай зібрав військо і вискочив назустріч. Сірко до нього.

- Ну, - каже, - попробуємо, хто кому хвоста увірве, - і давай колошматить... Побили Мамаю, побили його військо, забрали добро і були такі...

Біля Карай-Дубини часто паслись татарські табуни, і як тільки, було, козацький кінь перепливе туди, то вже назад не вернеться... То оце, було, Сірко поїде з козаками, наведе сон на табунщиків, а коней займе - і гайда через Дніпро в Хмельницьку плавню.

- Оце їм, - каже, - скурвим синам, щоб не робили запорожцям шкоди!

Сірко - як умирав, то казав:

- Як одкопаєте мою руку, то будете сім років воювати так, як і зі мною.

Так воно й вийшло: як прийшлося козакам до крута, одкопали вони ту руку і цілих сім років ніхто їх не зміг подужати.

Як ховали Сірка, то під голови йому покладали його гроші, а срібну його чарку віддали в церкву. Та чарка, кажуть, і тепер є в Нікопольській Покрові. Гроші, кажуть, пробували взяти капулівці, та не дались...

У Сірка жив молодий козак Чалий. Він правив у нього за джуру. Після Сірка вибрали Чалого кошовим, а в нього був годованик Савка. Про цього Саву є й пісня, як він продався ляхам, грабував церкви, і за те запорожці його згубили.

Сірко і князь Довгорукий

Як був Перекоп турецьким городом, то наші чумаки ходили туди по сіль. У турка скрізь стояла сторожа, пропуск був тісний, а здирство було велике... Тоді, кажуть, тільки раз на тиждень солили борщ.

Прочув це Довгорука, звелів Сіркові зібрати запорожців і сам пішов на турка... Багато, кажуть, полягло ворогів, поки пробили дорогу до Перекопа; багато забрано їх і в полон. Тоді, кажуть, запорожці відбили в турка казну, всі заряди і незчисливо стільки скотини і коней. Ті турки,- що в полон були забрані, - ті ж і скотину пригнали в Січ.

Стало легше чумакам, та ненадовго. Як вернулись запорожці додому, турок застукав чумаків у Перекопі і вирізав до єдиної голови. Чумацькі воли, вози, гроші і все добро досталось бусурманам. Про це й пісня є:

Казав, казав Довгорука,
Що не здійме орда рук...
Орда руки ізняла,
Всіх чумаків забрала.

Сірко і Довгорука - це давні люди! Це ще було тоді, як границя турецька була по річку Кінську, що вийшла зі степу й упала в Великий Луг.

Превеликий характерник

Кошовий Сірко був превеликий характерник! Було, хто б не задумав воювати з ним - він уже й знає: зараз і військо збирає, і списи точить, і ратища готує. Недаром його турки прозвали шайтаном.

Запорожці, поки орудував ними Сірко, нікого не боялись, бо його ніяка сила не могла перемогти.

До Сірка, кажуть, наші люди платили ляхам подать: третя гуска, третій віл, третій кінь,

хліб. Всього третя частина. Як став Сірко кошовим, зараз же і зладнався з королем польським.

- Ну, - каже, - ваше величество, хоч биться, хоч мириться, а третьої частини панам давати не будемо!

- Як знаєш, - каже король. - То діється не по моему приказу.

Зібрав Сірко запорожців і п'ятнадцять тисяч турків та й погнав ляхів з України. Догнав до Случі і каже:

- Оце, ляше, по Случ твоє, а це наше.

Ті ляхи піймали тоді свого короля і заслали на морський острів.

- Оце тобі, - кажуть, - за те, що якшався з Сірком.

Як Сірко переміг татар

Давно-давно це було, ще за запорожців та за кошового Сірка. Пройшло років чимало, як жив Сірко і як його не стало, а слава про нього і не пройшла, і не пропала. Він був для ворогів страшний і сердитий, а, напроти, для християн був дуже добрий і милостивий.

Одного разу запорожці пішли з Сірком у похід, а татари прочули про те та одразу й побігли на Січ і почали там хазяйнувати. Як хотіли, так і хазяйнували: усіх православних християн забрали та й повели у полон. А вони, бідні, не хочуть іти та плачуть і ридають так, що аж земля стогне. А татари на плач не вдаряють та нагайками їх підганяють.

Як ось прочув про те кошовий Сірко. Зараз зібрав своїх козаків - та в погоню за татарами: визволити православних людей. Та летить, як птиця. Добіг близько до татар; бачить, що їх дуже багато, а козаків дуже мало - і давай хитрити. Спинив свого коня і крикнув на козаків:

- А стійте, братця! Подождіть, не ворушіться!

Тоді зіскочив з коня, дав його другому козакові, а сам кувирдь - та й зробився хортом і побіг до татар. Татари бачать: хорт, красивий такий! Подобався він їм. Узяли вони його, нагодували. Звук ото той хорт.

Як стали ті татари відпочивати, то той хорт поробив їм так, що вони всі поснули. Тоді він назад до козаків та знову кувирдь - і зробився чоловіком! Кинувся тоді з козаками до татар, усіх їх вирубав, а християн вернув назад.

Християни дуже дякували Сіркові і пішли собі щасливо додому. А Сірко з своїми козаками став гуляти по-старому.

Його жахались вороги

Як був кошовим Сірко, то татарва жахалась його, як те гайвороння... Було, тікають, кляті, - і коні погублять. А запорожцям того й треба: займуть табун, та й гайда через Дніпро...

Після смерті Сірка запорожців, кажуть, довго боялись ляхи і бусурмани. Б'ються, було,

козаки і праву руку його поперед війська везуть: де рука, там і удача.

Кажуть, у Сірка на хресті був напис: «Хто буде сім років проти Великодня виносить по три заполи землі на мою могилу, той буде мати таку силу, як я, і буде знати стільки, як і я».

Покійний дід Михайло Нелипа розказував, що, як носив землю проти Великодня, то йому спершу показалося, мов щось гуде; вдруге - зібралось стільки війська Запорозького, що аж земля стогне; втретє - барабани б'ють, з гармат палять, козацькі шапки червоніють, як мак... Він злякався, кинув носить землю і подався в хату.

Носив землю проти Великодня і старий капулівський дід Матрапас (Димниченко), так і той казав, що страшно.

- Що стану, - каже, - п'ястись на могилу, то воно тебе так і штовхає назад... Раз, - каже, - упав навзнач та й язика прикусив... З того часу і зарікся ходити на могилу.

Сила Сіркової руки

Як помирав кошовий Сірко, то казав запорожцям:

- Хто з вас, хлопці, мою могилу поливатиме водою до схід сонця, той буде знати стільки, як і я... А як буде велика потуга на білого царя, то нехай хоч руку мою одкопають та понесуть вперед війська: неприятель сам себе порубає!

У дванадцятому році (1812) француз завоював Москву. Стільки наше військо не палило з гармат - нічого не допомгло. Тоді один чорноморець і каже:

- Стійте, братця! Не буде діла, поки не достанемо руки Сірка!

Поїхали в Капулівку, одкопали руку і гайда назад. Як обігли кругом Москви з тієї рукою, так французьке військо і сунуло звідти. Тоді французи так скоро тікали, що й черевики погубили...

Турки і ляхи дуже боялись Сірка і звали його шайтаном (чортом).

Кажуть, багато було охочих поливати могилу Сірка, щоб знати стільки, скільки знав він, та нічого не допомгло: треба було воду носити ротом з річки, а річка не так близько, щоб до третіх півнів полити таку могилу, як у нього.

Заповідь Сірка

Сірко на три частини захований: перша його частина лежить отут саме, де Чортомлицька Січ; друга - під Кривим Рогом, а третя - під Полтавою. Він як умирав, так дав таку заповідь: «Як я помру, то одберіть у мене праву руку і носіть її сім год; хто буде мою руку носіть сім год, той владітиме нею усе рівно, як я й сам владію; а де случиться вам яка пригода, де вас нещасна хвиля спобіжить, чи на воді, то бросайте руку у воду - хвиля утишиться, чи на землі - не буде вам ніякого случаю; а з семи год уже поховайте в мою могилу. І хто буде тую могилу шанувати, братиме навкруги землю та буде могилу обсипать, то я його сам своєю силою буду дарить. А на сьомому году хай мене жде, і хто вийде до могили або на Різдво, або на Великдень, або на Зелену неділю, так нехай мене дожида. Не бійся, що я неправославний християнин - я єсть православний християнин

Сірентій Іоанович!».

От таку він, той Сірко, дав заповідь!

Сірентій Праворучник

Він по-справжньому не Сірко, а Сірентій Праворучник звався. Як умирав Сірентій, то дав такий заповіт, щоб у нього одрізали праву руку та аж сім год возили її за собою:

- Коли я вмру, то одніміть у мене праву руку і возіть її з собою сім год. І куди ви будете повертати, там буду й я воювати. Якщо будете возити мою руку, то ще права рука моя буде вами руководувати. А як сім год пройде, то ви одкопайте мене та приложіть мою руку мені в мою труну.

Отож Сірентія рука й ходила аж сім год по військах. А на восьмому році розкопали Сірентія та й приложили до нього праву руку, як вона була. Так ото він через те не Сірко, а Сірентій Праворучник.

- А як обсадите могилу округ деревами, то буде вам од мене велика заплата; а як порушите мою могилу, то буде вам од мене велика пригода.

І справді, ця могила Сірентія робити коло неї не дасть, ніяк не дасть. Орав тут якомсь один чоловік на трьох парах волів та до неї наблизивсь. Так усі пари його волів як уплутались докупи та так збились, що ніяк не можна було їх розтягти. Збіглись усі люди з села - аж ніяк не можна. А він тільки й того, що до неї наблизивсь.

Як Сірко умирав

Сірко - це кошовий такий. Він такий був, що дещо знав. Оце бувало вийде із куреня та й гука на свого хлопця: «Ану, хлопче, возьми пістоль, стань там та стріляй мені в руку!» Той хлопець возьме пістоль та тільки бух! йому в руку. А він візьме в руку кулю, здаве її та назад і кине. Вони, ті запорожці, всі були знайовиті... Сірко три рази умирав у сімдесятих годах, а всього йому 210 годів. Він як умирає було, то й каже: «Оце вам три пузирки з водою. Першим пузирком сприснете - оживу; другим пузирком сприснете - стану дивиться; а третім сприснете - устану і піду у тридцяти годах». Тоді трави такі сильні були; ото і вода зроблена була із таких трав. Так як умре, то його клали у гній і на треті сутки одгрібали та сприскували водою. Як із першого пузирка сприснули - ожив; з другого сприснули - став дивиться, а з третього сприснули - устав і пішов. Ото так до трьох раз він робив. А в останній раз він як умер, то велів себе спалити і попів геть пустити, а руку велів одрубати і носити три годі, а потім того положити у могилу. Ото та могила і єсть у Капулівці.

Великий воїн

Сірко великий воїн був. Той знав, хто що й подумає. Ото там, по тім боці Дніпра (себто по лівому березі Дніпра), були татари, Магомет жив; та як задумують вони було воювати, то Сірко і каже козакам: «Собирайтесь докупи, бо на нас уже орда піднімається». Він сильний такий був, що його як хто шаблею ударить по руці, так і кожні не розрубає, - тільки синє буде. Не то що кулею, а шаблею. Уже татари які міри протів нього робили, так нічого не зробили. Вони його шайтаном так і прозвали. Він як умирав, так сказав так: «Як

будете ротом до схід сонця воду носить із річки, що коло Січі, і як обмочите тією водою усю мою могилу, так будете знать те, що й я...» Так ніхто не зміг,- дуже велика могила. «А як буде велика потуга на Росію, то розкопайте мою могилу, одріжте мою руку, то буде вам защита». Так ото як француз найшов на Москву, то руку Сірка взяли і повезли в Москву, а потім привезли і уп'ять положили на місто. Був у запорожців ще кошовий Чалий, добрий воїн був! Та тільки протів Сірка не було. Цей як брань, так він сам там постійно, там уже і кладе,- без нього не було ніякої стички. Він такі молитви знав. Він по-божому, не то що чари які... Жінки і дітей у нього не було, - один як єсть.

Лицар Семен Палій

Семен Палій був лицар великий. Про нього, було, багато дечого розказують запорожці нашим дідам і батькам.

Десь, кажуть, жили козаки, а між ними був і молодий козак Семен. Раз кошовий зібрав військо і махнув воювати орду, а Семен лишився доглядати добро.

Тоді ще хат було не дуже густо, більше жили куренями.

От дохазяйнувався той Семен, поки спалив курінь кошового. «Що його робить? - думає він. - Приїдуть - достанеться мені!» Взяв рушницю і подався.

Довго ішов він байраками і зайшов у такі пущі, в такі пущі, що тільки небо й видно. Сів він спочить.

Ось насунула хмара, став накрапати дощ, потім грім, блискавка... Дивиться Семен на скелі, коли вискакує лукавий. Як загримить грім, він - під скелю, як затихне, він - на скелю... і гнівить господа! Семен і дума: «Що робить?.. Або йому смерть, або мені...» Тільки вискочив той на скелю, Семен при-цілився і убив.

- Ой, бий ще раз! бий! - просить лукавий.

- Буде з тебе і разу... - Семен знав, що, як випалить удруге, - нечистий побіжить...

Зарядив він рушницю і посунув очеретами в пущу. Іде він та й іде, іде та й іде, а очерет густий, густий та високий - і світу не видно. Чує він - тріщить очерет: щось суне прямо на нього.

- Що Бог дасть, - каже та туди!..

Коли ось показався сивий дід.

- Здоров, сину!

- Здоров, діду.

- Куди Бог несе?

- Долі шукаю: або звірюка з'їсть, або дійду до Великого Лугу в Запорозжя...

І почав йому Семен розказувать.

- Так і так, - каже. - Спалив курінь і боюся гніву козацького: або киями заб'ють, або на шибеницю...

Дід і каже:

- Тепер за тобою погоня - сорок чоловік. Тільки ти не бійся. Піди до кошового - він простить.

Далі дід показує свою рушницю і каже:

- Тут хоч якому звіру спуску не дає!
- Добра, - каже Семен, - рушниця, а моя ще краща: сьогодні не такого звіра убив...
- Ну, - каже дід, - за те, що вбив сатану, дарую тобі свою рушницю, тільки шануй... Будеш ти великий лицар і побиватимеш неприятеля; будеш мінятися, як місяць; зостаріється місяць - зостарієшся і ти, народиться молодик - будеш молодим і ти... Вертайся ж, сину, до кошового.

Сказав оце дід і Бог його зна, де й дівся, бо не простий чоловік він був, а святий апостол.

Помолився Семен і пішов до кошового. Прийшов - та прямо в курінь. А кошовий тільки що умився, втирається і молитву творить. Семен - навколішки.

- А що, - каже кошовий, - єретичний сину, прийшов?!
- Не клади, тату, великого гніву: то я спалив курінь...
- Щастя ж твоє, що не піймала погоня: заколола б. - Далі кошовий і каже: - За те, що спалив курінь, будь же ти, єретичний сину, Палієм!

Став Семен козакувати, став такий силач, що ніхто його не подужа. Було, як воюють козаки, то де Палій, там і удача. Вибрали його кошовим.

От приїхав шведський король до проклятого Мазепи, і давай вони п'ють. Пили, пили, а потім і кликнули до себе Семена Палія. Король і каже:

- Погуляймо, братця, та візьмемось рубати впень москаля!
- Ні, не діждеш! - каже Семен Палій.

Як схопиться король, як схопиться проклятий Мазепа - та до Семена Палія.

- Беріть, в'яжіть, слуги, сякого-такого!

Взяли Семена Палія, закували руки і ноги в залізо і замурували в темницю. Небагато ж він там сидів, не пивши і не ївши, - двадцять років!

Через двадцять років пішов швед війною на царя Петра, пішов з ним і проклятий Мазепа. Стали під Полтавою. У царя - сила війська, а у шведа і проклятого Мазепи ще більше.

Став швед побивати москаля. Петро й каже:

- Дай мені, шведе, хоч трохи спочити!

Той дав. Петро пішов у свій стан і питає:

- Чи нема, братця, між вами богатиря або характерника?

Визвався хлопець шістнадцяти літ і каже:

- Я б поміг, та ще літа не вийшли, а є замурований у темниці Семен Палій. Той поб'є шведа.

Послав цар за Палієм. Одмурували його, глянули: аж у нього борода і коси по коліна, вуса по пояс... Сорочка, штани на ньому опали - страшно і глянуть. Наділи одягу, підвели коня. Що стане Семен Палій сидати, кінь так і вгрузне по коліна. Скільки не підводили, ні один кінь не здержав. Тоді привели царського коня. Палій сів і поїхав.

Приїжджає Семен до царя. Цар посадив його за дубовий стіл, угощає і правди питає.

- Що, - каже, - Семене Палію, чи звоюємо шведа?

- Звоюємо, - каже той, - тільки дай три дні хліба мені святого поїсти та спочить.

У шведа була баба химородниця. От глянула вона на Петрове військо і каже:

- Ой, щось за напасть велика буде на нас!.. Вели, - каже, - королю, кувать коней назад гаками та нумо тікати.

Поки швед покував коней, ось уже і Семен Палій спочив. Надів він дорогу одягу, сів на коня і пішов з військом на шведа. Чи довго він там бився, чи ні - вибіг на могилу і питає царя:

- Бачиш шведа?

- Бачу, - каже. - Подався через гору. Вибіг тоді Палій на кряж і питає знову:

- А тепер бачиш?

- Бачу, - каже. - Один другого черкає шаблями.

- А короля бачиш?

- Побіг, - каже, - король степом, а за ним слідком і проклятий Мазепа, аж курява знялась!

Як звоював Палій шведа, Петро й каже:

- Ну, Семене Палію, тепер я дам тобі грошей, скільки схочеш, дам я тобі й панські області.

- Ні, - каже Палій. - Не треба мені ні грошей, ні панських областей. Дай мені милу Україну, за котру я двадцять літ страждав. Більше я у тебе не прошу нічого.

Дав Петро Палієві Україну, і став він виживати ворогів. Як вивів усіх, тоді й сам Бог зна де дівся. Він, кажуть, і тепер десь живий, і, як йому Господь звелів, міняється, як місяць: старіє і молодіє.

Палій і Мазепа

Семен Палій був запорозький лицар, великий вояка та великий знаюка. На війні його не брала ніяка куля. Ворожі кулі, було, всю одягу йому проб'ють, а він хоч би тобі що: стоїть, мовбито й не на нього! Витягне з одяжі кулю та й кине її геть від себе. Тільки саме п'ятенце зостанеться на одяжі. Бив він і ляхів, і турок, і Крим повоював. А жив так: поживе-поживе, пристариться, а потім зразу глядь! - став знову молодий. Як той місяць: місяць старий і Палій старий, місяць молодий і Палій молодий. І то вже йому так од Бога: Бог небесний дав йому так, а не те, щоб там од яких чар.

Тоді саме, коли жив Семен Палій, за гетьмана правив Іван Мазепа. Так Палій тягнув руку за народ, а Мазепа - за панів. І повстала між ними через те велика ворожнеча. І почав Мазепа гребти на Палія, щоб звести його з світу та з блиску зжити. Так ніде й ніяк його не спобіжить. Ну, тільки Мазепа був дуже лукавий чоловік і наніс на Палія царю Петрові такого, начебто він - зрадник царському величеству; і тоді цар наказав схопити Палія та й скарлати його на смерть. От як схопили Палія, то він і каже:

- Ви не губіте мене, а краще замуруйте в стовп на сім год, а через сім год, коли вам спадеться лихо, я стану вам у пригоді.

То його й послушали, й замурували в стовп.

От через шість год на сьомий у руського царя та повсталa війна з шведським. До шведа пристався й Мазепа. Він був хрещеник царя, та зрадив йому. Довоювався цар, цю ось швидко буде йому й край. Що тут у світі робити? Тут цареві й нагадали про великого запорозького вояка, Семена Палія, який казав, ідо через сім год він у пригоді стане своїм людям.

- Де ж він, той Семен Палій?

Почав цар питати про нього: так по одному, та по другому, та по третьому чоловікові цар і допитавсь, що він єсть замуrowаний у стовпі. Побігли шукали той стовп. Довго питали і таки найшли. Витягли с того стовпа Палія, а на ньому лепу на цілий аршин, а брови так йому одросли, що треба було трійчатки-вила, щоб підняти їх уверх.

Ну, ото витягли його з того стовпа, обчупарили як слід, а він після того й каже:

- Дайте ж мені тепер три дні відпочити.

Дали йому три дні відпочити, а потім наділи на нього одержу, таку, що цар дав, нагодували, підсилили горілкою, дали доброго коня, то він як сів на того коня, то так одразу й загув на війну.

А швед та Мазепа так уже напосілись на царя, що йому вже й дихать ніяк. І випрохавсь він у шведа тільки на три дні.

- Ну що ж,- каже Мазепа шведові,- хортуна війни в наших руках. Три дні не пошкодить нам. Нас ніхто в світі не може здолати. Міг би подолати тільки один Семен Палій, так його вже давно й на світі нема.

Ото сидить Мазепа в своєму шатрі та так і потішає шведа. Тут якраз кухар приніс Мазепі обід у мисках. Коли це де не взялась куля та прямо в миску: «Дззз! дззз! ». Кухар так увесь і затрусивсь і посуд увесь із рук випустив.

- Що це таке? Що воно? Це вже схоже на Палія, - каже Мазепа.

І справді, то вже Палій! Він уже устиг добігти до шведа та й дав про себе звістку. Тут же він поробив шведові увесь порох його пилом, на все військо вороже напустив великий туман, а потім того вивів вгору три високі огненні стовпи і нагнав на шведа та на Мазепу такий страх, що вони покинули все своє добро та давай швидше тікати. За ними вслід цар. Побив у прах всіх шведів, а Мазепу після того велів закласти, щоб ніхто ймення його не згадував. Семена Палія цар хотів обдарувати великими дарами, та він не схотів того, а пішов кудись у пустиню та там і вмер пустельником.

Палій під Полтавою

Мазепа як народився, то його хрестив Петро Перший. От як гуляли хрестини, - а там і Семен Палій був, - то Семен Палій і каже:

- Гляди, царю, бо цей Мазепа тебе з царства зсадить!

- Що ти кажеш?! Візьміть його та завезіть за Піскове море!

А те Піскове море - Бог його святий знає, де воно вже, а переїхати його, кажуть, можна тільки меделянами (меделяни - порода собак)!

От як став шведський король підмовлять Мазепу, щоб той ішов проти Петра Першого воювати, Мазепа й каже:

- Як же я піднімусь на нього? Він же мені хрещений батько!

Знає, бач, що то гріх.

- А ти, - каже шведський король, - піди в церкву та на царських вратах потопчи Євангеліє. Будеш ти тоді проклятий: тоді тобі не страшно буде гріха.

Мазепа послухався та й потоптав Євангеліє. За те ж тепер його й звать проклятим.

От як почали підійматись - той з цього боку, а той із того посідають Полтаву. А Петро Перший і жаліється:

- Що якби хто відстояв Полтаву, то не пожалів би бог знає чого.

- Е-е, - кажуть йому, - Семен Палій - він може відстояти.

- Подати його сюди!

- Так він, - кажуть йому, - за Пісковим морем. Треба меделянами їхать: не встигне.

- Устигніть, а я тут поки сам одбиватимусь!

Зараз метнулись - привозять його. А він уже старий та сивий, аж тремтить.

- А що, - каже, - царю, не правда моя?

От сіли, пообідали. Семен Палій і каже:

- Піду я на вороже військо подивлюся. - Та перекинувся собакою і побіг у табір шведів.

А Мазепа та взяв до себе джуру Семенового. То той джура побачив собаку та й каже:

- Ген щось за собака бігає, то неспроста.

А Мазепа каже:

- Адже нам їсти хочеться, так і йому. Хай біжить.

От як Семен Палій усе вже роздивився, що йому треба було, то й побіг до своїх та й хвалиться:

- Трохи було мене джура мій не пізнав, та добре, що я, коли вчив його, одного ще слова не сказав. - Та як узяв стрілу, як пустив, а вона - прямо в борщ Мазепі.

- Е, тікаймо, - каже Мазепа, - бо вже старий собака тут!

Військо тоді полягло, а вони, Мазепа й король шведський, десь, кажуть, аж у Туреччину подались та там один одного й порізали.

Подвиг й характерство Семена Палія

Семен Палій - це той, що звільнив Гетьманщину від ляхів. Він був спершу не Палій, а Семен Попільник. Ледащо було! Так у дурнях собі й жив. Усе в попелі валявся, від того й прозвання одержав: Попільник.

Отак він лежить між запорожцями та й лежить, нічого не робить, а вони все то турка розганяють, то поїдуть Польщу розоряти. Наберуть по дванадцять коней - та й ходу.

Дістануть собі грошей, сукон, усякої всячини, приїдуть додому та й почнуть дуванити (ділити здобич) між товариством. Дійде черга й до Семена.

- За що йому давати? Він тільки валяється в попелі, а робити нічого не робить. Так нащо ж йому давати?

- Е, ні, - каже кошовий, - не обходьте, панове, і його. Будуть і з нього люди.

Ну, от дадуть і йому що-небудь. А він знову розгорне попіл під куренем, - а курені в них великі, чоловік на шістдесят, - та там і лежить...

От раз кошовий з козаками і відлучились кудись. А Семен лежав-лежав - надоїло. Далі взяв рушницю та й потяг до річки качок бити. Дійшов до річки, аж дивиться - у березі скеля, велика скеля. Сів він на тій скелі та й сумує, що немає чого їсти. Коли це так хмарка за хмаркою виступає, став дощик бризкати. Де не взяли і качки. Одна по одній, одна по одній та як налетіли хмара хмарою!

Прицілився Семен, вистрілив, а тут його щось штовх під руку. Він і промахнувся!

- Ех, матері твоєї ковінька!

Сидить, знову журиться.

- Що ж воно мене штовхнуло?..

Подивився кругом - нема нікого. Тоді взяв прикрив рушницю штаньми, щоб дощ не замочив, ліг боком на скелі та й дрімає. Дрімає собі та й дрімає. Коли це розплющив очі, гульк - аж по тім боці річки лежить щось голе догори червом та й гріється проти сонця. Що воно таке? Очі блищать, кігті - як у собаки, тіло червоне, мотузкою пузо підперезане, хвостиком вертить та ще й повітря псує.

- Ах, ти, еретична душа! Як же ти смієш перед запорожцем хвостом вертати та ще й повітря псувати?! Постій же, я тебе поверчу!

Коли ось вискочило воно із води, стало задом проти Семена та хвостом верть! А Семен його буц із рушниці! Та й убив. Убив і всіх качок розігнав... Що ж тепер робити? Потяг до куреня. Іде до куреня, аж Господь послав йому назустріч Ангела.

- Здоров, Семене!

- Здоров, божий чоловіче! Що ти є таке?

- Я Ангел із неба!

- Ангел?

- Ангел.

Семен зняв шапку.

- Що ж тобі треба, Божий Ангеле?

- Не мені треба, а що тобі треба від Бога за те, що ти переміг лукавого?

- Хіба то лукавий?

- Лукавий. Ти його переміг, то Господь і послав мене до тебе, щоб я дав тобі, чого ти забажаєш у -Господа.

- Тьху! Мені не те, що воно лукавий, а те, що як воно сміє передо мною хвостом вертати та ще й повітря псувати!.. Одначе постій же. Що б його попрохати?.. Як би його гарно

видумати? А!.. От що! Хочу я небагато від Бога: щоб скільки я об'їхав, стільки й переміг та щоб стільки я жив, скільки живе місяць; місяць старий - і я старий, місяць молодий - і я молодий!

Полетів Ангел до Бога.

- От так і так. Того-то й того хоче Семен.

- Ну, що ж, - каже Бог. -Хай буде йому так, як він хоче.

А Семену вже й гадки нема: шкобиртає собі до куреня. Одне тільки горе: їсти хочеться. Ходив-ходив круг куреня, найшов гнилу рибину, давай вогонь розводити.

Розводив-розводив та й запалив курінь. Коли це приїжджають із добичі запорожці.

- Хто це курінь спалив?

- Семен Попільник.

Давай вони його лаяти. Лають та приказують:

- Палій ти, сякий та такий сину!

Ото й став із Попільника Палій, Семен Палій.

Пройшло скільки там часу, збираються знову в Польщу запорожці. Обрали собі ватажка, ловлять коней. А Палій лежав-лежав та й каже:

- Дайте ж і мені коня. Може, і я поїду...

- Куди тобі, сякий та такий сину, їхати?

- Та нехай їде, - каже кошовий. - Може, й він здасться.

- Ну, коли хочеш, - кажуть козаки, - то піймай собі там де-небудь на степу коня та й їдь.

Пішов Семен, піймав найкращого лошака та й веде до куреня.

А запорожці аж ахнули:

- Дивись, якого лошака піймав!

- Дайте ж мені й зброю, сідло та вуздечку.

- Бери, бери, хлопче, яку облюбеш.

Ото й зібрались.

- Ну, панове, вас дванадцять, а я буду тринадцятий, - каже Семен.

Посідали верхи, в кожного по два коня. Сів і Палій на свого лошака. Сів - не струснувся, не здвигнувся. Аж усі диву дались!

- Ми скільки, - кажуть, - муштруємо своїх коней, та й то так не поїдемо, а він одразу сів та й поїхав.

Поїхали, подрали Польщу, набрали добра - чого там бажали: грошей, сукон, зайців, лисиць та й їдуть. Коли це за ними погоня: схопилось чоловік сорок ляхів. Ось-ось доженуть!

- А що, панове, погано нам прийдеться... Доженуть іродові ляхи, голови познімають... Що ж тут казати? Порадь, батьку-отамане!

- Ех, панове-молодці! І порадив би, так сам не знаю, що робити.

- А я знаю що, - обізвався тоді Палій. - Уставайте ви з коней та беріть їх під бороди і стійте, не ворушіться. А я буду сидіти верхи. Я відведу очі ляхам.

Повставали вони з коней, держать їх під бороди, а Палій сидить верхи. Коли це добігають ляхи. Дивляться - аж поперед них наче якийсь куц.

- Що це воно стоїть? - питають.

- Та це куц терену, а на ньому сорока чи гава... Наче гава...

Подивились та й поїхали назад. Тоді ватажок у ноги Палію:

- Братіку, - каже, - рідний, якби не ти, то ми б усі пропали.

Приїхали до Січі, розказали кошовому про свою оказію, а кошовий вислухав та й каже:

- Молодець, Семен! Не дав ти запакувати душі козацькі ляхам. Будь же ти з цього часу полковником!

І став Семен Палій полковником...

От і живе собі Палій на Запорозжжі. Аж ось іде цар Петро шляхом Запорозьким. Коли назустріч - куми.

- Що ви несете? - питає цар.

- Хлопчика!

- А який сьогодні день?

- Сьогодні день Мазепа.

- Ну, везіть до попа. Хай він дасть хлопцеві ймення Мазепа.

Повезли до попа, піп і прозвав хлопця Мазепою. І став той Мазепа великим чоловіком у Гетьманщині, більшим, ніж Палій на Запорозжжі. Тільки Семен Палій був сильніший за Мазепу та й розумніший трохи.

Почув Мазепа, що Семен Палій розумний чоловік, та й давай його закликати до себе у гості:

- Приїдь-таки та приїдь. Погуляємо з тобою!

- А він і приїхав. От і давай Мазепа брататися з Палієм.

- Давай, - каже, - поміняємося каблучками. Ти мою візьми собі, а я твою візьму собі.

- Ну що ж... І поміняймося!

І помінялись вони. Тоді давай Мазепа напувати Палія. Напував-напував і впоїв його добре, а тоді взяв та й замурував у стовп у Полтаві.

Ну, тепер він у моїх руках. Боявся я його дуже, а тепер аж ні капельки не боюся, - каже Мазепа. Та й давай прохати царя Петра (а Мазепа був у царя у великій славі!):

- Стреби мені оцього чоловіка, бо я його ненавиджу: він шкідливий для царства.

- Стреблю, - каже цар, - якщо він шкідливий для мого царства.

- Стреби, неодмінно стреби та пришли мені каблучку, що в нього на руці. Тоді я повірю, що він загинув.

- Добре, стреблю.

От вивели Палія із стовпа, щоб скарати.

- Ой царю, не стреляй ти мене, бо я тобі колись здамся! Я буду тобі у великій пригоді!
- Як же мені зробити? Я ж уже пообіцяв Мазепі...
- А ось як. Зведи мене з цих місць, а, замість мене, скарай мого двійника, каблучку ж мою відішли Мазепі.
- Ну, хай буде так. Подивимось, що з того вийде.

Ото знайшли двійника, скарали, Палія сховали, а його каблучку відіслали Мазепі.

Подивився Мазепа на каблучку та й каже:

- Моя! Дійсно моя. Тепер я бачу, що Палія вже на світі немає. От тепер я й за царя візьмусь.

Зараз домовився він із шведом та з ляхом і почав проти царя війну. Замислився цар. Коли хтось і натякни йому:

- От якби тепер Семен Палій був, то той міг би проти Мазепи озброїтись.

Цар знову згадав про Палія, послав за ним по всій державі, щоб його знайти. Діб за шість чи за сім знайшли його. Привели, кинулись до нього, а він увесь заріс, вошей на ньому - страх дивитись!

- Дайте мені спочити! - каже Палій.

Дали йому спочити, потім привели до царя. А цар і давай йому жалітися, що Мазепа устає проти нього війною. Палій вислухав те й каже:

- Цій біді, царю, ще можна допомогти. Проси, царю, Мазепу на дві доби зачекати з війною. Тоді й починай.

Послухався цар. А Палій сів на коня та й давай об'їжджати вночі війська Мазепи. Як об'їхав кругом, так і засмутив Мазепину рать. А Мазепа й негадки: жде двох діб. Ждав-ждав, давай по чарці пити, щоб то, бач, уже виїжджати та починати війну. А Семен Палій, не діждавшись сигнального пострілу з гармати, і вистрілив із своєї рушниці. Та якраз у чарку Мазепі так і влучив. Куля тільки джи!.. А чарка так і випала з рук.

- Ох, мені лихо! - каже Мазепа. - Хто б то воно такий? Так може стріляти тільки Семен Палій... Але ж його на світі немає... Хлопче, а піди подивися, чи стоїть на могилі що-небудь.

- Стоїть.
- А яке воно є?
- Стоїть, як спис.
- А яка на ньому амуніція? Чи біла?
- Біла!
- А на амуніції що? Не хрест?
- Хрест!
- То Палій! Він як перехрестить, то й амінь; а як об'їде кругом військо, то його й змішає.

І правда: як замішались війська! Давай самі себе нищити. Тоді Мазепу піймали, ноги відрубали, руки відрізали, а самого прив'язали до коня та й вигнали в степ. Після того і закляття положили, щоб ніхто один одного не називав Мазепою.

А Семен Палій живе собі, як місяць: місяць старий - і він старий, місяць молодий - і він молодий.

Доля ватага Сагайдака

Років двадцять тому назад (переказ записано 1875 р., отже, оповідач має на увазі п'ятдесяті роки минулого століття) ми їздили в Крим чумакувати. Поверталися вже додому і зупинилися пасти волів поблизу слободи Кінської (тепер с Григорівка Запорізького р-ну Запорізької обл.). Розвели вогонь і стали варить куліш. Коли це підходить дід, ледве ноги переставляє. Білий, як місяць, червонощокий.

- Здорові були, чумаки!
- Здоров, діду!
- Звідки Бог несе?
- Із Криму.
- А живете де?
- У селі Вознесенці.
- Знаю... Охота ж вам чумакувати!.. Таким молодим та здоровим людям можна й без того б багатіть!..
- Як це так?
- Та так... Ви ж, бач, живете поблизу урочища Сагайдачного. Там стільки грошей, що не тільки для вас, - вистачило б на дві губернії!..
- Які ж це гроші?
- Сагайдакові... Ви чули про нього?
- Про Сагайдака багато розказують, а про гроші не знаємо.
- Так, у вас говорять, та ніхто так не знає Сагайдака, як я: не один рік жив я з ним у тому урочищі, що по імені його назване Сагайдачним. Ось уже сто двадцятий рік мені наступає, - вимерли всі січовики, та й мені вже близький кінець. Ви, молоді, про руйнування Січі нічого не знаєте, а це ж було на моїх очах...

Відібрала у нас Катерина землю, добро, гроші, військові клейноди. Дещо прийшлося сховати у землю, та мало... Розбрелись козаки, хто куди трапив. Сумно стало: ніде не було вже тієї волі. Через те, було, не один козак і давав тягу по-старому в Запорожжя.

Так і ми з Сагайдаком. Залишили Січ і поселилися на Україні. Та ненадовго. Раз Сагайдак пригадав минуле і каже мені:

- Не звично козакові жити разом з бабами. Давай махнем до Дніпра.
- Добре! Махнем, - відповів я.

Сказали про це іншим, а тим і на руку ковінька. Зібралось нас душ сорок, посіддали коней і подалися степом.

Добре було тоді: їдеш, їдеш і рідко наткнешся на яке село, а ще рідше - на слободу. Один степ та й степ у травах високих...

Приїхали до Дніпра, пустили коней уплав і опинилися в лісі проти Хортиці. Нашвидкуруч зробили землянки і стали жити. Жили щось довгенько. Сагайдак був наш ватаг, давав усьому порядок, а ми ловили рибу, роз'їжджали кругом.

Раз подалися ми в Польщу. Тільки минули Київську губернію, як тут військо цариці й уловило нас вісім чоловік. Уловили й примушують приєднатися до війська.

Думали-думали: що робить? Четверо не схотіли, дійшло діло до шабель. То їх узяли й повішали. Нас же чотирьох заплішили в козаки.

Так пройшов рік. Руське військо, дві тисячі чоловік, - подалося на Крим і нас узяли, щоб дорогу показували. Підійшли до Дніпра в тому місці, де тепер Кічкаський перевіз, і військо почало ладнать міст. Жалко мені стало Сагайдака: я знав, що його коша не поминуть. Од'їхав я трохи вбік од війська і пустив коня через Дніпро. Як уже був на середині річки, козаки по мені кілька разів стрельнули. Далеко було вже - не влучили...

Переплив я річку, вискочив на берег і подався чагарником до землянки Сагайдака.

Під'їжджаю, коли дід дома, а з ним і запорожців чоловік десять возяться: хто біля сіток, хто коло рушниць. Я їм і кажу:

- Ей батьку, і ви, хлопці, скоріше втікайте: на тім боці москаль мости наводить - зайде й до вас.

Посхоплювалися всі, а Сагайдак і каже:

- Біжіть, хлопці, та приженіть скоріше дуба, а я тим часом тут управлюся.

Козаки швидко зникли. Старий Сагайдак ускочив у землянку, вийняв із скрині срібні й золоті талари, висипав на дві шкури і поніс на Середню скелю. Труснув шкури - і пішли гроші між камінням. Він тоді виніс іще діжечку та відро з грошима і закопав біля скелі. Зібрався дід іти, кинувся до козаків, а тих уже й сліду нема... Убіг Сагайдак у землянку й заперся.

Тоді я сів на коня і поскакав до того місця, де військо вийде на берег, як переправиться. Сів біля криниці, вмочаю сухарі і їм. Стало військо виходить, а майор як підбіжить до мене, як крикне:

- Ах ти, сякий-такий зраднику! Ти вже й Сагайдака провідав!.. - Та так шашку над головою і заніс.

Я оправдуюсь.

- Конем, - кажу, - подався через Дніпро за звичкою... Це мені не перший раз.

Тоді майор скомандував їхати покарати Сагайдака.

Приїхали москалі, обступили Сагайдакову землянку. Кинулися до дверей - не одчиняє. Кричать, щоб вийшов, - не виходить. Стали брать силою, стали бить вікна. Розгнівався дід і почав стрілять із вікон. Москалі принесли соломи, напхали штиками у вікна й підпалили. Задушився Сагайдак од диму, а до москалів не вийшов.

Військо влаштувало тут постій, вирубало багато лісу, вирізало чимало скотини, а потім забрало коні та харчі і пішло на Крим.

Довго ще я служив у козаках, а тоді подався в заброди (рибні промисли на морі). Багато

літ рибалчив там. Прийшла старість. Прочув я, що в Кінській доживають віку товариші, тай собі махнув до них. Тепер із товаришів уже нікого нема, та і я доживаю останні дні...

Стали від'їжджати, а дід на прощання й питає:

- А що, хлопці, після москаля виріс ліс у Сагайдачним чи ні?
- Виріс, - одказали ми.
- Е, тепер уже, як порубаєте, - не виросте ніколи...

Поїхали ми, а дід подибав у слободу, і більше ми його не бачили.

Кошовий Грицько Сагайдак

Про Грицька Сагайдака все було розказує Березолуцький, що жив у Покровському, а його батько був із запорожців, - служив колись хлопцем при кошовому.

Раз якось пішли запорожці по здобич та й заблудились, лишився один кошовий Сагайдак на всю Січ. Нема козаків, та й годі! Уже й ніч настала, уже й сонечко сходить.

Ото кошовий устав уранці та й каже:

- Е, хлопче, сьогодні якась буде потуга!
- Яка ж, батьку, потуга?
- А побачиш тоді! Заряджай-но рушниці та не забудь і пістолі!..

А в курені сотні дві, може, пістолів, та й курінь великий такий!

Позаряджав хлопець рушниці, наготував і пістолі. От кошовий начепив на себе вісім пістолів та й вийшов із куреня.

- Ну дивися ж, хлопче... Як буде яка халепа, подавай мені рушниці. Коли б ти встигав лишень, а я вже відіб'юся.

Не встиг кошовий вийти з куреня, коли глядь - а їх іде тьма-тьмуца, хмара хмарою! І все турки! Несуться, як скажені, а в тороках усе сириця. Не добігли скільки там сажень, - може, тридцять, а може, й двадцять, - а кошовий як вискочить та як крикне:

- Стій! Хто такі?... Не підходь - переб'ю!

Вони й з'їхалися докупи. Вискочили два начальники в позументах і підходять до кошового.

- Здрастуй, твая!
- Здрастуй, мій! А що скажете?
- Пропусти нас, спасибі тобі, на Самар!
- Просим спершу в гості, а потім уже будемо балакати об ділові.

Прийшли вони, а ті, що за ними, стоять і ні з місця.

- А розстилай, хлопче, бурку! - каже кошовий.

Хлопець розіслав. Вийняв кошовий вина, понаставляв усякої всячини.

- Сідайте!

Посідали вони, випили, закусили, побалакали.

- Ну, тепер їдьте! - каже кошовий.

Як посідали ті начальники на коней та як майнули! А за ними всі турки так і заклекотіли!

- Ну, слухай, - каже хлопцеві кошовий. - Буде плач, стогін великий, - ото наших вестимуть турки в полон.

Так. Днів через два женуть... І плач такий, що господи милостивий! Нав'язали сотень по п'ять, а може, й по тисячі кожний та й женуть. Дівчат і жінок так собі, на свободі, а чоловіків та парубків пов'язали сирицею та й женуть повз могилу Маріупольським шляхом. Догнали вже до кошового.

- І що, батьку, якби цих людей та визволити? - каже хлопець.

- Я, - каже Сагайдак, - на те й важив! Хоч і багато турків, та все ж будемо битись!..

І вибив усіх як є! Вибив, а його не взяли: він знаючий був. Його ні куля не брала, ні шабля не рубала. Він такий був, що із води виходив сухим, а з вогню - мокрим. Він знав усі броди і всі чаклунські засоби. Одним словом, він був знаючим чоловіком.

Одного разу цар запитав у нього:

- Де твоє військо?

- А де воно? - каже. - Народиться та й умре, а як умре, - знову народжується...

Оцей Сагайдак та Семен Палій були в запорожців найзначніші кошові. Як вони повмирали, то й Запорожжя вмерло.

Антон Головатий

Антон Андрійович Головатий народився в містечку Біликах на Полтавщині Кобеляцького повіту, коло правого берега річки Орелі. Він був сином простого козака, в Біликах навчився письменству, в Біликах зріс і зробився парубком. У парубоцтві покохав молоду, дуже гарну й дуже жваву панну - дочку місцевого протопопа - і заслав сватів, але йому дано було гарбуза. Вельми тим ображений, він написав гостру сатиру на протопопа і в ній вивів, як якийсь протопоп та його парафіяни знайшли кобилу й почали її ділити проміж собою; при дільбі передня частина дісталася парафіянам, а задня протопопові.

Вичитавши таку сатиру, протопоп поклявся помститися Головатому, і тоді Головатий наважився тікати із Біликів на Запорожжя. Добре, що й тікати було недалеко: перескочити тільки з правого боку річки Орелі на лівий, як там уже й вольності запорозького козацтва, де кожний біженець уже був недоторкана людина.

Так, перебравшись через Орель у Запорожжя, Головатий пішов по широкому Чумацькому шляху й побачив, що назустріч йому сунеться велика чумацька валка в п'ятдесят пар волів. У передній мажі запряжені були сірі, великі й жирні, неначе із води, з величезними позолоченими рогами, воли. На волах гарне мережане ярмо, розписане різними фарбами і до того ще уквітчане різноколірними стрічками. Коло ярма повагом виступав сам господар-хазяїн.

Головатий, порівнявшись із господарем-хазяїном, зняв шапку і сказав надобрідень:

- А як вас, дядьку, звать?

- Непийбрага!.. А тебе, парубче, як величать?

- Антін Головатий із Біликів.

- Знаю, знаю. А куди це ти прямуєш, хлопче?

- Та хотів чкурнути на Січ, але бракує грошей. От якщо ваша ласка, пане-господарю, то позичте мені карбованців п'ятдесят грошей. Тоді б я добрався до Січі, а там уже не дістав би мене і лютий ворог мій. - Тут Головатий розповів Непийбразі про свою біду, а після оповіді знов давай прохати позичити йому грошей і завіряти його клятьбою, що він поверне йому гроші, коли вони заведуться в нього.

Чумак подумав-подумав і нарешті дав Головатому п'ятдесят карбованців грошей.

Головатий подякував Непийбразі та й подався геть до Січі...

Пройшло після того багато років. Уже не стало й Січі Запорозької, уже й землю козацьку пороздавали панам. Невелика частина її дісталася й колишній старшині запорозькій. Дано було й Головатому 10 000 десятин на річці Кільчині. Тоді Головатий жив у своєму маєткові і був великим паном, аж наче генералом. Одягався завжди у військовий мундир. Чи йде в гості, чи виряджається на полювання,- завжди одягне військовий мундир з отакелезними еполетами!

Ось одного разу біжить Головатий з доїжджачими та з хортами по степу, коли тут сунеться по шляху велика чумацька валка, а попереду виступає нешвидко, нога в ногу, пара величезних волів з величезними позолоченими рогами. Коло волів - також нешвидко, але твердо й бадьоро - йде старий, загорілий і почорнілий, немов намазана дьогтем халява, чумак з довгими, білими, як молоко, вусами.

Головатий порівнявся з валкою і закричав:

- Стій!

Валка спинилась. Хазяїн валки, бачачи перед собою великого пана в військовому мундирі, зняв перед ним шапку, як того вимагав звичай, і низько уклонився.

- Як тебе звать, хазяїне?

- Непийбрага, пане.

- Непийбрага, говориш?

- Так, пане. Непийбрага, кажу...

Головатий замислився.

- Так, так... А чи не пам'ятаєш ти, Непийбраго, сіроми Антона Головатого?

- Ні, пане. Не пам'ятаю.

- А чи не згадаєш ти, як от стільки-то років тому назад по цьому самому шляху та йшов бідний парубок у Запорозьку Січ та зустрів тебе і прохав позичити йому на дорогу п'ятдесят карбованців?..

Чумак теж задумався.

- Так, так... Тепер пригадую. Це було, тільки дуже давно... - Немало дивувався чумак такій переміні Головатого.

Після того Головатий почав закликати чумака до себе в гості, у свій хутір, де і йому самому, і його волам, і його челядникам буде всього доволі:

- Там у мене такі трави, що по шиї твоїм волам.

Чумак спершу відмовлявся, бо де ж таки: він сам такий простий чоловік, а то ж який великий пан! Нарешті згодився і звернув до пана в гості.

Гуляли вони цілих два тижні. На кінець того Головатий і говорить Непийбразі:

- Отож я не можу забути про те, що винен тобі п'ятдесят карбованців. Достаток тепер у мене великий, то, якіцо хочеш, бери свої п'ятдесят карбованців, а не хочеш грошей,- бери за них землю. А землі в мене аж десять тисяч десятин. Тільки платити за кожну десятину треба по чверть копійки. То, може, ти за п'ятдесят карбованців візьмеш п'ять тисяч десятин землі?

Довго думав Непийбрага про те, чи брати йому ту землю, чи ні. Дуже не хотілося йому брати землі через великі на неї податки, а далі таки згодився, замість п'ятдесяти карбованців, узяти п'ять тисяч десятин землі.

Потім обидва приятелі поїхали до міста і зробили там купчу, після якої Непийбрага і зробився землевласником, а чумакувати вже покинув. **Джерело:** Савур-могила. Легенди та перекази нижньої Наддніпрянщини. - К. : Дніпро, 1990. - С. 109-134.

Переведення в електронний вигляд: Волкова К.Ф

На нашому сайті Ви можете дізнатися більше про козацтво:

- [Козацтво](#)
- [Козацька доба](#)

[У разі використання матеріалів цього сайту активне посилання на сайт обов'язкове](#)